
РОЗДІЛ VIII. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.827

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.51>

ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ УВ'ЯЗНЕНИХ ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСОВУВАНИХ ДО НИХ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ І СТЯГНЕННЯ

Бурдіна Т.В.,

викладачка

юридичного відділення ВСП

«Технологічний фаховий коледж»

*Національного університету «Львівська політехніка»,
аспірантка кафедри кримінального права і кримінології*

юридичного факультету № 1 ІПФПНП

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3734-6633>

Бурдіна Т.В. виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення.

Стаття присвячена аналізу поширеного у доктрині кримінально-виконавчого права розуміння сутності виправлення і ресоціалізації засуджених, а також з'ясуванню впливу застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення на їхнє виправлення і ресоціалізацію, а відтак, обґрунтуванню значення виправлення і ресоціалізацію як критерію ефективності таких заходів.

Авторкою висвітлено положення низки нормативно-правових актів у сфері кримінально-виконавчого права загалом та ювенальної юстиції зокрема, котрі наголошують, що метою виконання покарань повинно бути виправлення та ресоціалізація засуджених. А крім того, виявлено, що міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі у питанні виправлення і ресоціалізації засуджених орієнтовані передусім на розвиток соціально корисних професійних навичок та особистих здібностей ув'язнених; та встановлено, що український законодавець теж передбачив формування життєвих навичок у неповнолітніх ув'язнених.

У статті зроблено висновок про існування ступенів виправлення та досліджено визначення їх у низці Методичних рекомендацій Державного департаменту України з питань виконання покарань, а також розкрито критерії, показники оцінки ступеня виправлення засудженого у дисциплінарній практиці установ виконання покарань.

Притому авторкою стверджено, що основними засобами виправлення і ресоціалізації є, зокрема, режим, а система заходів заохочення і стягнення є одним з його основних елементів, одним із засобів його забезпечення, а отже і одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених, безпосередньо слугуючим меті їхнього виправлення і ресоціалізації.

А відтак, доведено, що ступінь виправлення засудженого засвідчує ефективність застосовуваних до нього заходів дисциплінарного впливу. Причому як критерій ефективності застосовуваних до неповнолітнього ув'язненого заходів заохочення і стягнення авторкою розглядає його юридичне виправлення, а не психологічне, а також пенітенціарну ресоціалізацію, котра є продовженням процесу його виправлення у контексті внутрішніх психологічних, а не соціальних чинників, на протипагу пенітенціарній ресоціалізації.

Ключові слова: заходи дисциплінарного впливу, юридичне виправлення засудженого, пенітенціарна ресоціалізація, режим відбування покарання, мета покарання у виді позбавлення волі, дисциплінарна практика установ виконання покарань, формування життєвих навичок, міжнародно-правові стандарти виконання покарання у виді позбавлення волі, ювенальна юстиція.

Burdina T.V. Correction and resocialization of juvenile prisoners as a criterion for the effectiveness of measures of incentives and penalties applied to them.

The article is devoted to the analysis of the understanding of the essence of the correction

and resocialization of convicts, which is common in the doctrine of criminal executive law, as well as to the clarification of the influence of the measures of incentives and penalties applied to juvenile prisoners on their correction and resocialization, and so, to the justification of the value of correction and resocialization as a criterion of effectiveness such measures.

The author highlighted the provisions of a number of normative legal acts in the field of criminal enforcement law in general and juvenile justice in particular, which emphasize that the purpose of execution of punishments should be the correction and resocialization of convicts. And in addition, it was found that the international legal standards for the execution of punishment in the form of deprivation of liberty in the matter of correction and resocialization of convicts are primarily focused on the development of socially useful professional skills and personal abilities of prisoners; and it was established that the Ukrainian legislator also provided for the formation of life skills in juvenile prisoners.

The article concludes about the existence of degrees of correction and examines their definition in a number of Methodological recommendations of the State Department of Ukraine on issues of execution of punishments, as well as discloses the criteria and indicators for assessing the degree of correction of a convict in the disciplinary practice of institutions for the execution of punishments.

At the same time, the author asserted that the main means of correction and resocialization are, in particular, the regime, and the system of measures of incentives and penalties is one of its main elements, one of the means of its provision, and therefore is one of the main means of correction and resocialization of juvenile prisoners, directly serving the purpose of their correction and resocialization.

And so, it has been proven that the degree of correction of the convict testifies to the effectiveness of the measures of disciplinary influence applied to him. Moreover, the author considers as a criterion for the effectiveness of the measures of incentives and penalties applied to a juvenile prisoner his legal correction, not psychological, as well as penitentiary resocialization, which is a continuation of the process of his correction in the context of internal psychological, not social factors, as opposed to penitentiary resocialization.

Key words: measures of disciplinary influence, legal correction of the convicted, penitentiary resocialization, regime of punishment, purpose of punishment in the form of imprisonment, disciplinary practice of institutions of execution of punishments, formation of life skills, international legal standards of execution of punishment in the form of imprisonment, juvenile justice.

Постановка проблеми. Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, зокрема у вигляді позбавлення волі, з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВКУ)) [1]. Відповідно, завданням кримінально-виконавчого законодавства України є, окрім іншого, визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки (ч. 2 ст. 1 КВКУ). А отже, можемо стверджувати, що заходи дисциплінарного впливу (надалі – ЗДВ), які застосовуються до неповнолітніх ув'язнених, не є самоціллю, а виступають засобом стимулювання правослухняної поведінки неповнолітніх ув'язнених, котрий покликаний слугувати меті їхнього подальшого виправлення і ресоціалізації, а також запобігання новим правопорушенням як засуджених, до яких вони застосовані, так і інших осіб [2, с. 201]. Власне ця властивість заходів заохочення і стягнення і є, на наше переконання, свідченням їхньої ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виправлення і ресоціалізації засуджених широко вивчали різні науковці – як ще радянські, зокрема Е.Т. Борисов, М.П. Мелентьев, О.О. Наташев, М.О. Стручков, Ф.Р. Сундуков, І.В. Шмаров та ін., так і сучасні українські, а саме: К.А. Автухов, О.Л. Главацька, О.Г. Гуменюк, І.Л. Жук, Л.А. Жук, Ю.М. Красілова, С.В. Кушнар'юв, Н.Ю. Максимова, О.М. Неживець, В.П. Лютий, Є.О. Письменський, В.Б. Полях, М.С. Пузир'юв, Г.С. Резніченко, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, О.В. Таволжанський, О.В. Царькова, І.С. Яковець та ін. Проте питання впливу застосування заходів заохочення і стягнення до засуджених на їхнє виправлення і ресоціалізацію вчені не розглядали. А відтак, в науці кримінально-виконавчого права виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених не досліджувалися як критерій ефективності застосовуваних до них ЗДВ.

Тому **метою статті** є проаналізувати поширене у доктрині кримінально-виконавчого права розуміння сутності виправлення і ресоціалізації засуджених та обґрунтувати їхнє значення як критерію ефективності застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення і стягнення.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що на виправлення і запобігання як мету покарання вказує і Кримінальний кодекс України (надалі – ККУ) (ч. 2 ст. 50 і ч. 2 ст. 65) [3]. Разом з тим, як слушно відзначають вчені Є. С. Назимко і О. І. Мицька, ні теорія кримінального права,

ні чинне кримінальне законодавство України не виділяють особливих цілей покарання щодо неповнолітніх, і, незважаючи на широке коло наукових розробок, єдиної концепції мети покарання неповнолітніх до сьогодні не розроблено [4, с. 351]. Щоправда, звернемо увагу, що у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» передбачено, що метою покарання неповнолітнього засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація (ч. 1 п. 10) [5].

Варто зазначити, що ще майже 20 років тому Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV встановив, що посадові та службові особи органів і установ виконання покарань (надалі – УВП) зобов'язані застосовувати передбачені законом засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (п. 4 ч. 1 ст. 18) [6]. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012, вимагала удосконалення системи стимулювання засуджених до законопослушної поведінки та ресоціалізації (п. 3 абз. 4 розд. 3 «Шляхи і способи розв'язання проблеми») [7]. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затверджена Розпорядженням КМУ від 13.09.2017 р. № 654-р, знову наголосила, що метою виконання покарань повинно бути виправлення та ресоціалізація засуджених (абз. 2 розд. 1 «Загальні положення») [8]. Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань від 21.12.2020 р. № 4403/5 передбачило, що ДПВКП організовує процес виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі (п. 11 § 5) [9].

В нормативно-правових актах, котрі визначають засади ювенальної юстиції, завданню виправлення і ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених приділена детальніша увага. Так, схвалена ще 12 років тому Указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011 Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні оголосила своєю метою побудову повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення, пов'язаного з їхнім перевихованням (абз. 4 розд. 1 «Загальні завдання розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх»). Для розвитку такої юстиції передбачалося, зокрема, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників з метою їхнього перевиховання та ресоціалізації (п. 4 абз. 5 розд. 1) шляхом здійснення таких заходів: розроблення корекційних, психолого-педагогічних та інших програм, які сприятимуть формуванню у неповнолітнього правопо-

рушника почуття відповідальності за свої вчинки та заохочення до позитивних змін у його поведінці; розроблення і впровадження заходів виховного та ін. характеру; тощо (пп. 1 і 2 п. 4 та пп. 2 п. 3 абз. 1 розд. 2 «Основні заходи з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх») [10].

Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р, покликана, посеред іншого, забезпечити соціально-виховну роботу та роботу, спрямовану на ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників (абз. 6 розд. 1 «Загальні питання»). Стратегія наголошує, що відповідно до вимог міжнародних стандартів система юстиції щодо дітей повинна бути спрямована на сприяння виправленню, ресоціалізації та соціальній реінтеграції дитини, включаючи формування в неї почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей (абз. 4 розд. 3 «Міжнародні стандарти»). А тому метою Стратегії є запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх правопорушників (розд. 4 «Мета Стратегії»). А проблемі ресоціалізації неповнолітніх присвячено окремий підрозділ 4 розділу 7 «Захист прав дітей у кримінальному провадженні» [11].

Зауважимо, що у Проєкті Закону України «Про пенітенціарну систему» від 22.03.2021 р. метою пенітенціарної системи оголошується захист суспільства від злочинності шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. Підкреслено, що функціонування пенітенціарної системи не має на меті покарання та спрямовано на свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, запобігання вчиненню ним нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 1). Особи рядового і начальницького складу органів і установ пенітенціарної системи зобов'язані застосовувати передбачені законом засоби виправлення та ресоціалізації щодо засуджених (п. 6 ч. 2 ст. 44) [12].

Отож, узагальнюючи викладені законодавчі положення, можемо стверджувати, що метою як загалом покарання, у т. ч. позбавлення волі (що підкреслюють і різні теоретики кримінально-виконавчого права [13, с. 28; 14, с. 68]), так і, зокрема, ЗДВ, у т. ч. застосовуваних до неповнолітніх ув'язнених, є створення умов передусім для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Як закріплено у КВКУ, виправлення засудженого становить процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ч. 1 ст. 6 КВКУ). Натомість кримінальний закон має на увазі т. зв. «юридичне виправлен-

ня», що включає невчинення нового злочину та відповідну поведінку у період відбування покарання, тобто воно полягає лише у зміні поведінки особи, відтак, можливо, навіть і без суттєвих змін особистості, як це передбачено кримінально-виконавчим законодавством [15, с. 129; 16, с. 334].

З огляду на зазначене, слід підкреслити, що ступінь виправлення особи є оцінним поняттям, що визначається залежно від поведінки кожного конкретного засудженого у період відбування покарання. Аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства дозволяє зробити висновок про існування трьох ступенів виправлення: «стає на шлях виправлення» – такі засуджені до позбавлення волі переводяться з колонії суворішого режиму до колонії м'якшого режиму або до дільниці соціальної реабілітації (ч. 1 ст. 101 КВКУ); «став на шлях виправлення» – що може бути підставою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 3 ст. 82 ККУ, ч. 2 ст. 67 КВКУ); «довів своє виправлення» – що може бути підставою для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ч. 2 ст. 81 і ч. 2 ст. 107 ККУ, ч. 2 ст. 67 і ч. 2 ст. 81 КВКУ) або для зняття судом з колишнього засудженого судимості до закінчення її строків (ч. 1 ст. 91 ККУ). Притому критерії встановлення перших двох з них на нормативному рівні не визначені, а критерієм третього ступеня виправлення законодавець оголошує сумлінну (чи зразкову) поведінку і сумлінне ставлення до праці.

Слід відзначити, що подане вище розуміння законодавцем розглядуваного поняття (ч. 1 ст. 6 КВКУ) викликає у провідних науковців у галузі кримінально-виконавчого права небезпідставний сумнів щодо можливості регулювання нормами законодавства процесу позитивних змін в особистості, тобто виправлення засуджених [17; 16, с. 335]. Під цим оглядом виникає питання, чи можна вважати «готовність» правовим терміном і за якими критеріями може окреслюватися ця «готовність»? Крім того, визначення «виправлення» за допомогою залучення неозначених форм дієслова («відбуваються» і «створюють») додають невизначеності процесу виправлення і дають підстави вважати, що виправлення є тим процесом, який у межах виконання/відбування покарання ще далекий від завершення.

А це, у свою чергу, суперечить положенням ч. 2 ст. 65 ККУ про те, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових таких правопорушень, – оскільки засадничим у призначенні покарання є те, що виправлення повинне відбутися саме в його межах. Тобто виправлення розглядається як юридичний факт, з яким пов'язане припинення виконання/відбування покарання, а така позиція, натомість, протилежна розумінню аналізова-

ного нами поняття, сформульованому у ч. 1 ст. 6 КВКУ. Тому постає питання, чи правомірно взагалі вважати виправлення юридичним фактом? За загальною теорією права юридичними фактами не можуть бути абстрактні поняття, думки, зміни внутрішнього духовного життя людини. А отже, виправлення не можна трактувати як юридичний факт. Більше того, погоджуємося з переконанням низки представників сучасної науки кримінально-виконавчого права про те, що виправлення як процес позитивних змін особистості є елементом правосвідомості, правового виховання, але не правовою категорією, котра може бути закріпленою в законі [18, с. 8-9; 19, с. 25].

Відтак, доцільнішим видається розуміння поняття «виправлення», що впливає з міжнародних стандартів, передусім Європейських пенітенціарних правил від 11.01.2006 р. та Правил Нельсона Мандели від 17.12.2015 р., які акцентують, що мета виправного впливу на засуджених полягає у тому, щоб зберегти їхні здоров'я та гідність, а також сприяти (у тому ступені, в якому дозволяє строк покарання) формуванню у них почуття відповідальності та виробленню навичок, які забезпечуватимуть їхню реінтеграцію у суспільство, допоможуть їм після звільнення дотримуватися вимог законності та задовольняти свої життєві потреби власними силами (абз. 5 Рекомендації № R (2006)2 [20], абз. 1 п. 102 Європейських пенітенціарних правил [20]; п. 1 правила 4, правило 91 і правило 95 Правил Нельсона Мандели [21]) [22, с. 134, 135-136]. Названі міжнародні акти відображають зміни, внаслідок врахування сучасних досягнень у сфері пенітенціарної науки, у попередньому підході до процесу впливу на засуджених, спрямованому на виправлення їхніх поглядів і поведінки, закріпленому у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. А саме, нова модель впливу на засуджених орієнтована, головню, на розвиток соціально корисних професійних навичок та особистих здібностей засуджених, що відкривають перспективи їхньої успішної соціальної реінтеграції. Таке виправлення має на меті мінімізацію негативного впливу позбавлення волі на особистість, а також соціальну поведінку осіб, позбавлених волі [18, с. 27; 13, с. 29-30].

Слід підкреслити, що український законодавець недавно теж передбачив формування життєвих навичок у неповнолітніх ув'язнених, врегулювавши це Положенням про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Формування життєвих навичок у неповнолітніх засуджених», затвердженим наказом Мінюсту від 07.09.2021 р. № 3157/5. Участь неповнолітніх ув'язнених у реалізації цієї програми спрямована на корекцію їхньої соціальної поведінки під час відбування покарання та є складовою частиною процесу їхнього виправлення та ресоціалізації,

спрямованої на формування соціально-корисних навичок у засуджених, що забезпечать успішність їхньої адаптації та подальшої реінтеграції у суспільство (п. 2 розд. I). Метою програми є досягнення позитивних змін у поведінці засудженого, виховання його як активної самостійної особистості, формування навичок, необхідних для успішної ресоціалізації, та підготовка до законослухняного життя у суспільстві (п. 1 розд. II). Притому основними завдання є, зокрема, створення сприятливих умов для ефективного формування соціально-корисних особистісних якостей у засуджених, зміцнення та відновлення їхніх соціально-корисних зв'язків (абз. 3 п. 2 розд. II); формування життєвих навичок (ефективного спілкування, вирішення життєвих проблем, формування життєвої перспективи тощо) (абз. 15 п. 2 розд. II). Реалізацію цієї програми має здійснювати соціально-психологічна служба виховної колонії у взаємодії з іншими структурними підрозділами колонії із залученням державних та громадських організацій (п. 3 розд. I) [23]. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18.12.2018 р. № 1027-р, наголошує, що у виховних колоніях необхідно підвищити ефективність виконання програм, спрямованих на формування життєвих навичок, правової свідомості, виховання самоповаги, лідерства, формування незалежної виваженої власної позиції, з урахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх засуджених (п. 3 абз. 4 підрозд. 4 розд. 7) [11].

Загалом можемо констатувати, що виправлення полягає у тому, щоб шляхом примусового впливу на засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні установки, прищепити повагу до закону, людини і суспільства [18, с. 27; 13, с. 28]. Наголосимо, що низка Методичних рекомендацій Державного департаменту України з питань виконання покарань (на сьогодні замінений на Державну кримінально-виконавчу службу України) визначають, що найвищий ступінь виправлення засудженого («засуджений довів своє виправлення») передбачає такі зміни в його поведінці та особистості, які дають підстави вважати, що він у разі звільнення спроможний свідомо дотримуватись соціальних норм життя у суспільстві та не має установок на повернення до злочинної діяльності [24; 25; 26; 16, с. 337; 15, с. 133].

Вважаємо, що виправлення засуджених як одна з цілей покарання, що припускає усунення суспільної небезпеки особи, тобто такий вплив покарання, внаслідок якого з'являється готовність до самокерованої правослухняної поведінки чи, інакше кажучи, схильність до правомірної поведінки і, головне, засуджений під час і після відбування покарання не вчиняє нових злочинів, є основною метою (поряд із ресоціалізацією,

про яку йтиметься нижче) застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ, а відтак засадничим критерієм їхньої ефективності. Звернемо увагу, що відомі дослідники А.Х. Степанюк й І.С. Яковець визнають виправлення суттєвим показником ефективності покарання [13, с. 28]. У контексті стверджуваного слід зацентрувати, що ще в 60-70-ті рр. XX ст. низка радянських теоретиків кримінально-виконавчого права, зокрема М.П. Мелентьев, О.О. Наташев, М.О. Стручков, І.В. Шмаров, доводили, що ефективність покарання, а отже реальний ступінь виправлення засудженого до позбавлення волі, можливо визначити лише на підставі чітких критеріїв, сукупності показників, якими у загальному вигляді, широкому значенні має виступати поведінка засудженого, яка надасть змогу встановити ступінь виправлення даного ув'язненого на кожен момент аналізу відрізку відбутого строку покарання. Конкретними ж показниками мають бути дані щодо порушення режиму утримання під час відбування покарання, ставлення до праці і навчання та інших заходів виховного впливу [27, с. 165, 166; 28; 29; 30; 31]. Підкреслимо, що ці показники виправлення засудженого опосередковано відтворюються в дисциплінарній практиці будь-якої УВП, адже саме вони визнаються підставами для застосування заходів стягнень і заохочень; а, натомість, ступінь виправлення ув'язненого засвідчує ефективність таких заходів.

Наголосимо, що метою і законодавця, і адміністрації виховних колоній є створення саме умов для виправлення (цитована вже вище ч. 1 ст. 1 КВКУ, а також ч. 1 ст. 7 КВКУ, яка передбачає, що держава забезпечує необхідні умови для виправлення і ресоціалізації засуджених). Під цим оглядом зазначимо, що основними засобами виховно-виправного впливу, тобто виправлення і ресоціалізації засуджених, є комплекс державних заходів, визначених кримінально-виконавчим законодавством України, впливу на свідомість засуджених задля формування у них позитивних властивостей, які, врешті, і свідчитимуть про ступінь виправлення (і ресоціалізації) особи [18, с. 27; 13, с. 26]. Відтак, основними засобами виправлення (і ресоціалізації) є, зокрема, встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим) та соціально-виховна робота (ч. 3 ст. 6 КВКУ). Деякі вчені розглядають режим у широкому та вузькому значенні. У вузькому змісті режимом вважається сукупність обов'язкових для засуджених правил, що визначають конкретний порядок відбування покарання, встановлений кримінально-виконавчим законодавством. У широкому розумінні режим становить регульований у певній організаційно-правовій формі карально-виховний процес [32, с. 88]. Отже, режим має двоїсту природу, яка полягає у тому, що, з одного боку, завдяки йому реалізується кримінальне

покарання, тобто він втілює каральний вплив, а з іншого боку, він долучає засуджених до організованості, порядку, дотримання правил співжиття, тобто має виховний вплив [33]. Очевидно, що у рамках механізму виправлення режим постає саме у широкому тлумаченні, з врахуванням його подвійної сутності, оскільки за такого підходу береться до уваги і каральна, і виховна складова покарання [34, с. 152]. Крім того, згідно з ч. 3 ст. 102 КВКУ саме режим створює умови для використання решти засобів виправлення, зокрема соціально-виховної роботи. У науці кримінально-виконавчого права загальновізнано, що система ЗДВ, які можуть бути застосовані до осіб, засуджених до позбавлення волі, за належне дотримання чи, навпаки, порушення ними режиму УВП, є одним із основних елементів режиму, одним із засобів забезпечення режиму [2, с. 199, 201]. А отже, на наше переконання, застосовувані до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ є одним із основних засобів їхнього виправлення і ресоціалізації, вони безпосередньо слугують меті їхнього виправлення і ресоціалізації.

У контексті зазначеного вище про режим підкреслимо, що виховні колонії, як видно вже із їхньої назви, орієнтовані, насамперед на виховання [35, с. 386; 36, с. 188]. Погоджуємося з М.В. Романовим, що неповнолітні більш сприйнятливі, на них можна відповідно коригуюче впливати, їхні звички і якості в такому віці є більш змінюваними, а самі вони легше піддаються вихованню, корекції, перевихованню і виправленню. Тому у виховних колоніях слід створити такий режим, який надавав би можливості більше уваги приділяти власне вихованню, виправленню і ресоціалізації та не мав такого ступеня правообмежень, який максимально відокремлює неповнолітнього від оточуючого зовнішнього світу [36, с. 188; 37, с. 43]. Відтак, ми впевнені, що саме застосовувані до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ повинні слугувати означеній меті.

Загалом можемо стверджувати, що саме дисциплінарна практика, що застосовувалася до конкретного засудженого, і практично є не лише засобом забезпечення режиму відбування покарання, а й проявом виховно-виправного впливу на певну засуджену особу, на сьогодні є засадничою підставою для визначення ступеня виправлення кожного засудженого на етапі відбування покарання [38, с. 144]. Більше того, сам законодавець, як зазначалось вище, вказує на такі критерії виправлення, як сумлінна поведінка і ставлення до праці (ч. 2 ст. 81, ч. 1 ст. 91 і ч. 2 ст. 107 ККУ, ч. 2 ст. 67 і ч. 2 ст. 81 КВКУ), котрі є підставами застосування заходів заохочень до неповнолітніх засуджених (ч. 1 ст. 144 КВКУ).

Щоправда, слід наголосити, що означені критерії виправлення не можуть з необхідною точністю встановити як факт виправлення, так і факт

становлення засудженого на шлях виправлення. Так, Е.Т. Борисов наполягає, що зразкова поведінка і сумлінне ставлення до праці можуть бути наслідком не виправлення засудженого, а лише формою його пристосування [39, с. 5]. Цікаво, що так само вважають 84,2 % практичних працівників УВП [15, с. 132; 16, с. 336]. Нагадаємо, що на цей аспект прямо вказують і Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених ДДУПВП 2008 р. [24].

Поза тим, звернемо увагу, що на доктринальному рівні вже утверджується ідея про те, що для з'ясування ступеня виправлення засудженого необхідно застосовувати математичні методи [40, с. 16]. Зокрема, Є.О. Письменський пропонує «лінійку вимірювання ступеня виправлення» за шістьма напрямками поведінки засудженого у процесі відбування покарання, за якою для того, щоб довести своє виправлення, особа має набрати у сукупності 200 балів (з максимально можливих 290 балів) щонайменше за трьома напрямками [41, с. 131]. Науковець стверджує, що саме правильна поведінка особи під час відбування покарання (з різними її проявами, у різних сферах життя) головнo свідчить про готовність засудженого дотримуватися її і поза пенітенціарною установою. Проте проблема полягає у тому, як достовірно встановити, що ця поведінка є наслідком справді доброї волі особи і після звільнення вона не продовжить злочинну поведінку [42, с. 321-322]; на цей момент ми теж звернемо увагу нижче.

З огляду на пропоноване Є.О. Письменським слід зацентрувати, що законодавчо закріплено спробу (яка реалізовується, відтак, і у практиці виховних колоній) оцінки ступеня виправлення неповнолітнього засудженого, що передбачено у Розділі VI Щоденника соціально-виховної роботи із неповнолітнім засудженим [43], котрий є Додатком до Положення про відділення соціально-психологічної служби від 04.11.2013 р. № 2300/5. Висновок щодо ступеня виправлення неповнолітнього засудженого формулюється вихователем відділення соціально-психологічної служби виховної колонії, до якого розподілений неповнолітній ув'язнений, з урахуванням результатів виконання індивідуальної програми соціально-виховної роботи.

Натомість, дослідниця І.С. Яковець, проаналізувавши рішення судових органів, у яких робиться висновок про відмову в застосуванні умовно-дострокового звільнення з огляду на відсутність доказів виправлення особи (на підставі згаданої ч. 2 ст. 81 ККУ), визначила, що найбільш розповсюдженою причиною, яка зумовлювала прийняті рішення, є, насамперед, факти притягнення засудженого до дисциплінарної відповідальності у період відбування покарання (навіть за умови їхнього погашення або зняття в установленому порядку) [44, с. 120; 16, с. 343]. Проведене вченою

опитування практичних працівників органів та УВП засвідчує аналогічну тенденцію у визначенні критерію виправлення засудженого, а саме: 45,5 % опитаних вважають, що основними показниками становлення на шлях виправлення мають бути відсутність стягнень упродовж останніх шести місяців та сумлінне ставлення до праці і навчання, а 15,8 % вважають, що достатньо відсутності стягнень упродовж останніх шести місяців [15, с. 132; 16, с. 336]. Отже, як бачимо, 61,3% респондентів з-поміж персоналу колоній визначальним у підтвердженні процесу виправлення засудженого оголошують факт незастосування до нього упродовж півроку заходів стягнень. При тому, погоджуємося з І.С. Яковець, яка наполягає, що при оцінці ступеня виправлення засудженого необхідно зважати, водночас, і на такий суттєвий аспект, що адміністрація колонії фактично зобов'язана застосовувати до засуджених ЗДВ, у т. ч. і стягнення, котрі виступають стимулами поведінки, що носять негативний характер. Відтак, головне, саме дані про застосування до засудженого заходів заохочень та стягнень підтверджуватимуть наявність динаміки у його поведінці [16, с. 343].

Загалом можемо резюмувати, що на сьогодні як у кримінальному і кримінально-виконавчому законодавстві, так і в науці, а також у практиці пенітенціарних установ не сформульовано та не вироблено чітких та зрозумілих критеріїв визначення ступеня виправлення засудженого. Тому, підсумовуючи викладені вище наукові позиції та практичні підходи щодо розуміння змісту і сутності виправлення засудженого, вважаємо, що саме застосування до осіб, засуджених до позбавлення волі, у т. ч. неповнолітніх, ЗДВ (заохочень чи, навпаки, стягнень) може свідчити, здебільшого, про рівень позитивних змін в особистості ув'язненого та його готовність (схильність) до самокерованої правослухняної поведінки. Щоправда, у цьому контексті не слід заперечувати й інші (конформістські, маніпулятивні, корисливі) мотиви правомірної поведінки засудженого, про що, як вже зазначалося вище, акцентують як деякі вчені [17, с. 196; 42, с. 322; 39, с. 5; 14, с. 191], так і персонал колоній [15, с. 132; 16, с. 336] і, більше того, навіть сам законодавець [24]. Однак, попри те, власне та чи інша поведінка (а не її мотиви), котра і виступає передумовою застосування відповідних заходів, є фактично єдиним критерієм, за яким оцінюється ступінь відповідності дій особи пред'явлюваним до неї з боку суспільства вимогам. Разом з тим, відсутність обґрунтованої системи оцінки ступеня виправлення засудженого надає правозастосовувачу велику свободу та можливість максимального врахування особистості засудженого, а також мотивів його поведінки. Скажімо, сумлінне ставлення до праці і навчання може бути свідченням насправді не добросовісної поведінки, а пристосуванства і хитрості засудже-

ного; і, навпаки, небажання брати активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах може бути проявом лише сором'язливості чи замкнутого характеру ув'язненого і прагнення його до усамітнення, а не виявом його непокори і недобросовісної поведінки. Стосовно останнього нашого міркування слід звернути увагу, що законодавець прямо вказує, що участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, а також при застосуванні заходів заохочення і стягнення (ч. 2 ст. 123 КВКУ). А тому, вважаємо, що активна участь, безперечно, повинна виступати підставою для застосування заохочення до такого засудженого, натомість стягнення має застосовуватися у разі відмови від участі не в будь-яких виховних заходах, а лише у тих, які передбачені розпорядком дня колонії і участь в яких для засуджених є обов'язковою (ч. 3 ст. 123 КВКУ).

Як вказує законодавець, виправлення засудженого є необхідною умовою його ресоціалізації (абз. 2 ч. 2 ст. 6 КВКУ). Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві (абз. 1 ч. 2 ст. 6 КВКУ). Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року від 18.12.2018 р. № 1027-р роз'яснює, що ресоціалізація засуджених повинна передбачати комплекс психологічної і практичної підготовки неповнолітніх щодо засвоєння нових соціальних ролей, відновлення соціально-корисних зв'язків та правового статусу, усунення або нейтралізацію негативних факторів, які перешкоджають інтеграції в суспільство (абз. 2 підрозд. 4 розд. 7) [11].

Отже, ресоціалізація засудженого є продовженням процесу його виправлення; це процес, спрямований на відновлення морального, психічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій, узгодження індивідуальної поведінки із загальновизнаними суспільними правилами та юридичними нормами [13, с. 8]. Ресоціалізація полягає у ще більш глибоких, порівняно із виправленням засудженого, змінах в особистості і поведінці особи, внаслідок яких і відбувається свідоме відновлення засудженого у статусі законослухняного громадянина. Щоправда, слід зауважити, що така визначена законодавцем сутність ресоціалізації є, радше, правовим ідеалом, оскільки окрім внутрішніх психологічних чинників ресоціалізації колишніх засуджених перешкоджає байдуже ставлення до них, а в деяких випадках і відверте неприйняття їх як найближчим оточенням, так і суспільством у цілому. Звільнені з місць позбавлення волі опиняються наодинці з масою проблем соціального і побутового характеру: пошук житла, навчання, роботи чи інших засобів до

існування тощо. А від того, наскільки успішним буде вирішення цих проблем, залежить ефективність інтеграції звільненого у суспільство, а зрештою і зменшення ризику вчинення ним нового злочину. Отже, досягнення ресоціалізації становить комплексну проблему, що не може бути остаточно вирішена у межах процесу виконання покарання [18, с. 9-10].

Тому в цілому ресоціалізація засудженого є комплексним поняттям, що становить єдиний процес відновлення, збереження і розвитку соціально корисних зв'язків і відносин та вмінь і навичок, необхідних для повноцінного життя у суспільстві, – як у період відбування покарання, так і на першому етапі життя засудженого після звільнення [45, с. 230; 13, с. 8]; формування у засудженого здатності до самостійного стабільного законслухняного життя після звільнення [46, с. 32]. Саме тому як у пенітенціарній психології [47, с. 130] і педагогіці, так і в науці кримінально-виконавчого права [48, с. 161] ресоціалізацію поділяють на пенітенціарну та постпенітенціарну. Пенітенціарна ресоціалізація полягає у виробленні у засудженого законслухняної поведінки в УВП, вона включає адаптацію до умов виконання покарання і виправлення засудженого. Постпенітенціарна ресоціалізація полягає у підготовці засудженого до звільнення та його соціальної адаптації до умов життя на волі, до неї належить комплекс заходів з трудового і побутового влаштування та встановлення зв'язків у звільненого з метою його подальшої соціальної реабілітації після звільнення, внаслідок чого забезпечується відновлення засудженого у соціальному статусі та повернення його до самостійного життя [49, с. 250]. Отже, ресоціалізація є складною соціально-правовою категорією, що становить тривалий процес відновлення (а у деяких випадках – становлення) особи як соціально повноправного члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї складного комплексу правових, організаційних, економічних, медичних, психолого-педагогічних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності, спрямованих на формування у кожного засудженого здатності і готовності до повернення у звичайні умови життя суспільства після відбуття покарання [13, с. 29; 18, с. 27; 50].

Можемо резюмувати, що ресоціалізація є процесом повторної соціалізації як позитивного соціального досвіду, тобто повторного засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їхньої успішної реалізації [51, с. 237]; прищеплення цінностей суспільства і виховання розуміння власної соціальної ролі [52, с. 266]. Вона становить підготування засудженого до повернення у звичне середовище, що полягає у засвоєнні особою необхід-

них навичок, придатних для повноцінного життя у суспільстві, у позитивних змінах особистості, а також у передачі їй відповідних цінностей, норм та установок для відновлення соціальних зв'язків [53, с. 43; 54, с. 82]. Ресоціалізація спрямована на переорієнтацію соціального спрямування особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки та види діяльності [55, с. 197]. Загалом слід підкреслити, що у сучасних умовах стрижнем реформування пенітенціарної системи повинна стати саме ідея ресоціалізації засуджених, що є основою пенітенціарної філософії та головною кінцевою метою функціонування самої пенітенціарної системи.

Успіх ресоціалізації залежить від індивідуального підходу до кожного ув'язненого, а також від того, наскільки соціальне оточення сприятиме інтеграції колишнього засудженого у суспільство. Тому ресоціалізацію як психокорекційний, перевиховний процес слід розглядати у рамках таких взаємопов'язаних процесів, як корекційне виховання та опіка і суспільна підтримка. Корекційне виховання полягає у мінімалізації або ліквідації т. зв. дефіцитів виховання, моделюванні способів просоціального мислення засуджених, у зміцненні, виправленні або реконструкції їхніх соціальних зв'язків з найближчими особами, передусім з родиною. Корекційне виховання спрямоване на те, щоб особа могла самостійно керувати своєю законслухняною поведінкою у щоденному житті. Опіка і суспільна підтримка мають на меті утримання на належному рівні почуття соціальної безпеки засуджених, що пов'язано з дуже важливою процедурою підготовки їх до законслухняного життя на волі, яка найбільш інтенсивно реалізується на останньому етапі перебування засудженого в ув'язненні [56, с. 41-42].

Аналізуючи результативність процесу пенітенціарної ресоціалізації, вчені виокремили кілька головних чинників його ефективності: відповідні завдання ресоціалізаційної діяльності, піддатливість засуджених ресоціалізаційним впливам, умови в'язничної інфраструктури, професіоналізм персоналу, володіння методикою психокорекційного впливу (тут слід наголосити, що до методів корекції поведінки належить метод стимулювання (заохочення) та метод гальмування (покарання, зокрема стягнення) [57, с. 532]. – Примітка Т. Б.), правильна організація пенітенціарних процедур, опірність засуджених впливу в'язничної субкультури, ступінь залежності і сила зв'язків зі злочинними групами, сила і обсяг соціальної підтримки, а також правильне забезпечення процесу соціальної реадaptaції [58, с. 71].

Можемо констатувати, що система ресоціалізації неповнолітніх ув'язнених передбачає комплекс заходів та програм, реалізовуваних адміністрацією виховної колонії у постійній взаємодії з державними, громадськими, науковими та на-

вчальними закладами, які спрямовані на зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та відмінностей між умовами життя у в'язниці та на волі, зміцнення соціально корисних зв'язків із рідними (через контакти із сім'єю і близькими родичами) та громадськістю для успішної інтеграції у суспільне життя після звільнення.

Підсумуємо, що ми розглядаємо ресоціалізацію засуджених як основну мету застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ лише у контексті її внутрішніх психологічних, а не соціальних чинників, тобто пенітенціарну ресоціалізацію неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, яка є свідченням ефективності застосовуваних до них заходів заохочення чи, навпаки, стягнення, що проявляється у позитивних змінах особистості засудженого внаслідок виховного впливу на нього, який повинен привести до його виправлення. На такому змісті ресоціалізації наголошував і американський соціолог Е. Гофман, на основі концепції якого у 60-х рр. XX ст. була розроблена класична теорія пенітенціарної ресоціалізації. Вчений розглядав ресоціалізацію як процес засвоєння нових норм, цінностей, настрів і поведінкових типів. Для цього, на його думку, персонал колонії має застосовувати заходи заохочення та стягнення, оскільки вони допомагають прищеплювати нову концепцію власно-го «Я» [49, с. 258].

Висновки. На нашу думку, законодавець подає дещо некоректне, надто широке тлумачення змісту поняття виправлення засудженого, яке полягає у процесі позитивних змін, котрі відбуваються в його особистості. Таке визначення містить психологічний підхід до оцінки ступеня виправлення особи, яким доволі складно, а фактично майже неможливо послуговуватись у практичній діяльності виховної колонії, адже малоімовірно підтвердити достовірність позитивних змін саме особистості засудженого. Тому ми обґрунтовуємо доцільність вужчого розуміння розглядуваного поняття, а саме використання юридичного підходу до встановлення факту виправлення неповнолітнього ув'язненого, яке проявляється у правослукняній поведінці засудженого (навіть за умови недоведеності суттєвих змін його особистості) та, відтак, невчиненні нових правопорушень, принаймні, під час відбування покарання.

Одним із головних засобів виправлення і ресоціалізації засудженого під час відбування покарання є застосування до неповнолітніх ув'язнених ЗДВ. Відтак, досягнення виправлення і ресоціалізації засудженого під час відбування покарання, на наше переконання, є свідченням справедливості, обґрунтованості і раціональності застосування тих чи інших заходів заохочень і стягнень до неповнолітніх ув'язнених, а отже, засадничим критерієм доцільності, дієвості й ефективності відповідних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
2. Бурдіна Т. Сутність, мета і значення заходів дисциплінарного впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 76. 234 с. С. 198–205. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2023.76.198>.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Назимко Є.С., Мицька О.І. Мета покарання неповнолітніх за кримінальним правом України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 350–353. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/85.pdf.
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.
6. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>.
7. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text>.
8. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження КМУ від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text>.
9. Положення про Департамент з питань виконання кримінальних покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2020 р. № 4403/5. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Polojenia.pdf>.
10. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>.
11. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження КМУ від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>.

12. Про пенітенціарну систему: Проект Закону України від 22.03.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71498.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.
14. Сундуrow Ф.Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980. 214 с. URL: <https://ua1lib.org/book/3254119/922e5b?id=3254119&secret=922e5b>.
15. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія* / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с. С. 126–162. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12286/1/Ykovec_Avtuhov_Tavolganskiy_126-162.pdf.
16. Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким. *Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України* / К.А. Автухов, А.П. Гель, М.В. Романов, В.О. Човган, І.С. Яковець; за заг. ред. М.В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с. С. 333–360.
17. Романов М.В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Проблеми злочинності: республік. міжвід. наук. зб.* / відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 9. С. 190–198.
18. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
19. Степанюк А.Х. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / Інститут вивчення проблем злочинності; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Кроссруд, 2011. 323 с.
20. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.
21. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): Резолюция 70/175, принята Генеральной Ассамблеей 17.12.2015 г. URL: https://www.un.org/mandela_rules/.
22. Бурдіна Т. Міжнародні стандарти процедури застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів дисциплінарного впливу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Випуск 73. 185 с. С. 131–139. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2021.73.131>.
23. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Формування життєвих навичок у неповнолітніх засуджених»: Наказ Міністерства юстиції України від 07.09.2021 р. № 3157/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1179-21#n4>.
24. Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених [Текст] / відп. за вип. О.В. Светлак. Київ: ДДУПВП, 2008. 52 с.
25. Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Текст]. Київ: ДДУПВП, 2005. 25 с.
26. Методичні рекомендації з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань. Київ: Управління соціально-виховної і психологічної роботи ДДУПВП, 2004. 15 с.
27. Резніченко Г.С. Деякі проблеми сутності поняття «виправлення засудженого». *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2017 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2017. С. 165–166. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/396/1/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%93.%D0%A1.pdf>.
28. Мелентьев М.П. О понятии и критериях эффективности исполнения наказания в виде лишения свободы. *Труды ВНИИ МВС СССР*. 1969. № 14. С. 49–55.
29. Наташев А.Е. Критерии эффективности наказания в виде лишения свободы и деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Труды ВНИИ МВД СССР*. 1967. № 11. С. 11–23.
30. Наташев А.Е., Стручков Н.А. Основы теории исправительно-трудового права. Москва: Юридическая литература, 1967. 191 с.
31. Шмаров И.В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного на-

- казання. *Советское государство и право*. 1977. № 2. С. 84–91.
32. Раськевич А.А. Режим как средство исправления осуждённых: пенитенциарные проблемы. *Вестник Санкт-Петербургского ун-та МВД России*. 2010. № 1 (45). С. 87–93. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rezhim-kak-sredstvo-ispravleniya-osuzhdennyh-penitentsiarnye-problemy/viewer>.
33. Бутенко Т.П. К вопросу об исправлении осуждённых. URL: <http://www.amursu.ru/attachments/article/11560/15.pdf>.
34. Крюков В.В. Цели уголовного наказания: понятие, виды, механизмы достижения : дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Саратовская государственная юридическая академия». Саратов, 2017. 251 с. URL: <http://test.ssla.ru/dissertation/dissert/26-12-2017-1d.pdf>.
35. Пузирьев М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.
36. Романов М.В. Забезпечення прав засуджених неповнолітніх під час відбування покарання у виді позбавлення волі. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 119. С. 182–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2012_119_23.
37. Романов М.В. Особенности відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми. *Theory and practice of jurisprudence*. 2011. Вип. 1. Т. 1. С. 41–48. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-otbyvaniya-nakazaniya-v-vide-lisheniya-svobody-osuzhdennymi-nesovershennoletnimi/viewer>.
38. Лобжина Т.К. Права жінок, засуджених до позбавлення волі. *Зб. наук. праць / ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін.* Харків, 2007. Вип. 14. С. 144–153.
39. Борисов Э.Т. Основания условно-досрочного освобождения и замены наказания более мягким: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Моск. гос. ун-т. Москва, 1969. 15 с.
40. Назимко Є. Використання математичних методів як засіб оптимізації застосування покарання до неповнолітніх: кримінально-правовий аспект. *Віче*. 2013. № 10. С. 14–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_10_6.
41. Письменський Є. О. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми розмежування та вдосконалення законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. № 2. С. 124–134.
42. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 727 с. URL: <https://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/12345678929.pdf>.
43. Щоденник соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім: Додаток 2 до Положення про відділення соціально-психологічної служби : наказ Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 04.11.2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>.
44. Яковець І.С. Умовно-дostroкове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія. Миколаїв: PRI, 2012. 212 с.
45. Кушнар'єв С.В. Правові та психологічні особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. С. 229–234.
46. Главацька О.Л. Сутність, зміст і особливості процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2015. Вип. 36. С. 32–36.
47. Гуменюк О.Г. Основи загальної та юридичної психології [Текст]: підручн. [за рейтингово-модульною системою навчання]. Київ: КНТ, Каравела, 2012. 592 с.
48. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: проблемы общей части [Текст]: учеб. пособие. Москва: Юриздат, 1984. 240 с.
49. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
50. Неживець О.М., Жук Л.А., Жук І.Л. Ресоціалізація засуджених та осіб звільнених з місць позбавлення волі: монографія. Київ: Кондор, 2009. 229 с.
51. Царькова О.В. Ресоціалізація засуджених як один з важливих напрямів профілактики рецидивної злочинності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. 2012. Вип. 43 (2). С. 235–242.
52. Полях В.Б. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі: поняття та значення. *Часопис Київського університету*

- права. 2014. № 4. С. 264–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_64.
53. Pawełek K., Marczak M. Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka. *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje* / red. Z. Bartkowicz, A. Węgliński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. S. 43–50.
54. Максимова Н.Ю., Красілова Ю.М. Захист прав неповнолітніх засуджених: ресоціалізаційний потенціал. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 82–89. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/386/286>.
55. Лютий В.П. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр.* 2008. Т. 12. С. 197–204.
56. Machel H. Miejsce terapii w resocjalizacji młodzieży przestępczej w warunkach izolacji karnej i poprawczej w Polsce. *Terapia i resocjalizacja dzieci i młodzieży z problemami szkolnymi* / red. W. Budziński. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, 2010. S. 40–49.
57. Гуменюк О.Г. Психологічні основи ресоціалізації засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 529–534. URL: http://univer.km.ua/statti/humenyuk_o.h._psykholohichni_osnovy_resotsializatsiyi_zasudzhenykh_ta_osib_zvilnennykh_z_mists__pozbavlennya_voli.pdf.
58. Machel H. Perspektywy resocjalizacji penitencjarnej w świetle niektórych badań naukowych i obecnej sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju. *Optymalizacja oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce i w niektórych krajach europejskich* / red. F. Kozaczuk. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. S. 69–81.